

УДК 94(477+438):328.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.08>

**ПАМ'ЯТЬ ПРО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ
МІЖНАЦІОНАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ НА ВОЛИНІ
У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
У СУЧАСНОМУ ПОЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ
(НА ПРИКЛАДІ КІНО)**

Стрільчук Людмила,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету
імені Лесі Українки,
ORCID ID: 0000-0002-0700-6080

У сучасному світі усе більше уваги приділяють поняттю «історична пам'ять», його досліджують історики, філософи, журналісти. З історичною пам'яттю пов'язують існування суспільно-історичних стереотипів, формування національної ментальності, отождолення себе із історією та культурою народу. Власне, під «історичною пам'яттю» ми розуміємо здатність людського розуму зберігати індивідуальний та колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце у ній. Фактично, – це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості та спільноти. Історична пам'ять – індивідуальна та колективна – є результатом взаємодії особистості і соціального середовища. Без такої взаємодії немає історичної пам'яті.

Українці та поляки – два сусідні народи, що тісно пов'язані поміж собою історично, мають кожен свою історичну пам'ять про спільну минувшину. Особливо гостро проблеми історичної пам'яті постають у двосторонніх відносинах щодо недавньої історії. Зокрема це яскраво прослідковується на прикладі міжнаціонального українсько-польського конфлікту, що мав місце на Волині у роки Другої світової війни. Запропонована стаття простежує особливості формування та еволюції суспільно-історичних стереотипів поляків щодо українців на прикладі сучасного польського кінематографу, зокрема фільму В. Смажовського «Волинь». Саме на прикладі цього фільму можна прослідкувати еволюцію загострення негативних історичних стереотипів щодо українців у польському суспільстві та трансформацію історичної пам'яті поляків щодо спільної українсько-польської історії.

Доведено, що кіно є досить дієвим засобом формування історичної пам'яті суспільства та здатне вкрай негативно впливати на сучасні міжнаціональні польсько-українські взаємини.

Ключові слова: історична пам'ять, українці, поляки, кіно, Волинь, Друга світова війна, міжнаціональний конфлікт.

Strilchuk Lyudmila. The memory of the Ukrainian-Polish interethnic conflict in Volhynia during the Second World War in modern Polish society (on the example of cinema)

In the modern world, more and more attention is paid to the concept of "historical memory", it is studied by historians, philosophers, journalists. Historical memory is associated with the existence of socio-historical stereotypes, the formation of a national mentality, identification with the history and culture of the people. In fact, by "historical memory" we mean the ability of the human mind to preserve the individual and collective experience of interpersonal relationships and to form on its basis the idea of history as such and its place in it. In fact, it is available information for the social identification of the individual and the community. Historical memory – individual and collective – is the result of the interaction of the individual and the social environment. Without such interaction, there is no historical memory.

Ukrainians and Poles are two neighboring peoples who are historically closely linked, each with their own historical memory of a common past. The problems of historical memory are especially acute in bilateral relations with the recent past. In particular, this can be clearly seen in the example of the interethnic Ukrainian-Polish conflict that took place in Volyn during the Second World War. The proposed article traces the peculiarities of the formation and evolution of socio-historical stereotypes of Poles about Ukrainians on the example of modern Polish cinema, in particular V. Smazhovsky's film "Volyn". It is on the example of this film that the evolution of the aggravation of negative historical stereotypes about Ukrainians in Polish society and the transformation of the historical memory of Poles about the common Ukrainian-Polish history can be traced.

It has been proved that cinema is a very effective means of forming the historical memory of society and can have an extremely negative impact on modern interethnic Polish-Ukrainian relations.

Key words: historical memory, Ukrainians, Poles, cinema, Volyn, World War II, interethnic conflict.

Однією із причин актуалізації сучасного пам'яттєвого дискурсу є підвищення уваги до спогадів жертв найбільших трагедій ХХ століття (Першої та Другої світових воєн, етнічних конфліктів, геноцидів, репресій, тощо). Проте, згодом і термін «пам'ять», і пов'язані із ним політичні ініціативи стали швидко поширюватися на різноманітні аспекти соціальних уявлень про минуле. У сучасному інтелектуальному дискурсі статусу усталеного концепту набуло словосполучення «історична пам'ять», яке широко використовується в наукових та публіцистичних текстах, в офіційних документах [7, с. 45–46]. Під «історичною пам'яттю» ми розуміємо здатність людського розуму зберігати індивідуальний та колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце у ній. Фактично, – це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості та спільноти. Історична пам'ять – індивідуальна та колективна – є результатом взаємодії особистості і соціального середовища. Без такої взаємодії немає історичної пам'яті. Таким чином, історична пам'ять – це свого роду ідентифікація з певною культурою [4], це простори спогадів індивіда чи народу і усвідомлення себе та своєї ролі в історії.

Сьогодні загально визнаною є теза про те, що ніщо так не допомагає народам розповісти свої історії, як масова культура, та ніщо так не впливає на історичну пам'ять народів, як масова культура. Саме через останню, як засвідчують результати опитувань, більшість сучасного польського суспільства знає про міжнаціональний конфлікт на Волині у роки Другої світової війни. Художній та документальний кінопродукт, різноманітна література та публіцистика – ось головні засоби впливу на історичну пам'ять польського суспільства, дія яких підсилюється політичними владними заходами та безперервним розкручуванням у ЗМІ.

Постійне нагадування про історичні події для тих, хто був їх учасником чи свідком, підсилює негативом травматичну історичну пам'ять покоління, що пережило Другу світову війну, коригує історичну пам'ять їх нащадків, а художній та документальний кінопродукт, що подають, молодому поколінню, саме у той момент, коли їхня свідомість та вміння аналізувати перебувають у стадії формування, означає не просто коригування сформованої історичної пам'яті, а її конструювання. Таким чином, кінодокументалістика та художні фільми є засобом потужного впливу на історичну пам'ять польського суспільства щодо міжнаціонального конфлікту на Волині у роки війни. Звісно, що від риторики кінопродукту, напряду залежить сприйняття подій минувшини: як факту, що мав місце; як наслідку низки історичних процесів; як страшної трагедії; як геноциду проти польської людності.

Перші документальні стрічки у Республіці Польща, присвячені Волинській трагедії, з'явилися у 90-х роках ХХ століття. Саме тоді виходить фільм «Wołyń 1943 – Kryptonim Pożoga», реж. Вінсент Роніч, «Wołyń 1943 – Bliscy a dalecy», реж. Анна Горна, Любомир Засць та Михайло Ткачук. Нові сплески інтересу до теми пов'язані із 60-ми роковинами волинських подій, що припали на 2003 рік. На польські екрани виходять фільми: «Wołyń – zapis zbrodni», сцен. Ядвіга Новаковська [19]; «Było sobie miasteczko», реж. Тадеуш Арціух, Мацей Войцеховський. До 70-х роковин (2013 рік) з'являються фільми «Szlakiem Wołyńskich Krzyży», реж. Марек Чапля; «Ukraiński rapsod», реж. Даріуш Марек Щедницький; «Zapomniana niezbrodniena Wołyniu», реж. Тадеуш Арціух.

Загалом, за останні чверть століття на екрани РП вийшло чимало документальних стрічок присвячених польсько-українському міжнаціональному протистоянню на Волині у роки Другої світової війни. Згадані документальні фільми, різні за своєю мистецькою цінністю, формою, способом розкриття теми, авторською позицією, цільовою аудиторією, тощо. Текст, який супроводжує зображення у документальному кіно (іноді й навпаки: зображення супроводжує текст) виконує інформаційну, пропагандистську та естетичну функції. Важливо зауважити також, що останніми роками синхрони свідків втрачають своє допоміжне призначення щодо авторського тексту, а стають основним джерелом змістової та емоційної інформації. Якщо перші стрічки, як якісна публіцистика і радше історична журналістика, виконували передовсім інформаційну й просвітницьку функції, то нині, коли про Волинські події написано і сказано чимало, важливіше не стільки що, а під яким кутом зору подавати історичні події. Усе частіше ми можемо натрапити на приклади глибоких мистецьких рефлексій над травмами минулого і викликами сучасного (інше питання – наскільки ми погоджуємося з ними) [11, с. 12].

Наскільки важливим елементом формування історичної пам'яті у польському суспільстві про Волинські події є документальне кіно, засвідчує той факт, що у рамках вшанування 70-х роковин Волинської трагедії Інститут національної пам'яті організував ряд спеціальних кінопереглядів. Так, наприклад, у Лодзі було представлено чотири документальних стрічки: «Skrawek piekła w Podolu», «Zapomniane zbrodnie na Wołyniu», «Było sobie miasteczko», та «Wołyń wpożodze».

Не менш яскравим прикладом державної політики формування історичної пам'яті польського суспільства щодо Волинської трагедії є і художнє кіно, зокрема стрічка Войцеха Смажльвського «Волинь», що вийшла у польський прокат в жовтні 2016 року. Саме на прикладі цього фільму можна прослідкувати

еволюцію загострення негативних історичних стереотипів щодо українців у польському суспільстві та трансформацію історичної пам'яті поляків щодо спільної українсько-польської історії [9, с. 68].

Досліджуючи вплив фільму «Волинь» на суспільні стереотипи поляків щодо українців та спільної історії, слід звернути увагу на те, що ще задовго до виходу фільму В. Смажовського на екран, у Польщі він викликав бурхливі та позитивні емоції [2], а після виходу на екрани до нього була прикута увага глядачів та критиків. Як засвідчують відомі наразі відгуки, загалом у РП стрічку сприйняли більш, ніж позитивно. І така схвальна оцінка не залежить від того, які кола представляють коментатори і яку ідеологію вони поділяють. Для прикладу варто навести декілька цитат. «... Це великий фільм. Безпрецедентний у польському кінематографі після 1989 року» (Тадеуш Соболевський) [14]. «... «Волинь» – це найважливіший польський фільм за останні роки. На таку продукцію дуже довго чекали: але це було того варто, коли маємо кіно найвищої проби» (Кшиштоф Поляський) [12], а, найавторитетніший у Республіці Польща історик, фахівець з українсько-польських міжнаціональних взаємин першої половини ХХ століття Гжегож Мотика назвав його видатним фільмом, який стане «обов'язковою лектурою» для кожного польського інтелігента і який вже змінив українсько-польський дискурс щодо волинських подій [5, с. 4–5].

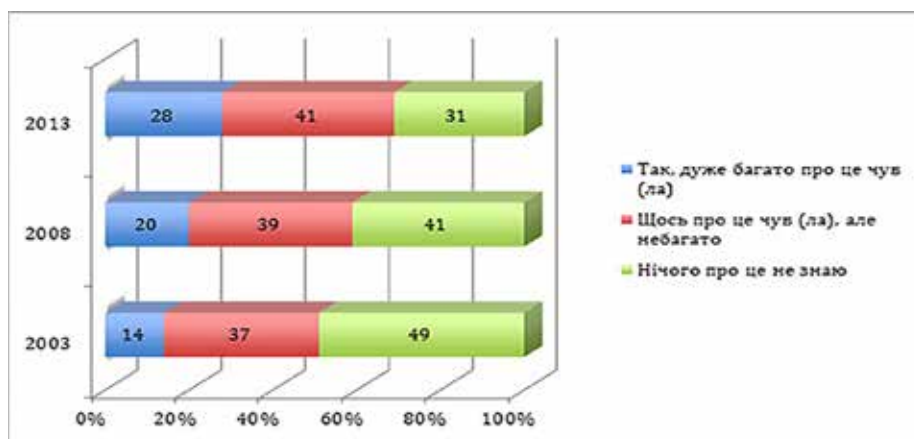
А між тим, невинувато жорстокі сцени фільму В. Смажовського «Волинь», перекручення історичних фактів, збурили польське суспільство, уже вкотре, за повоєнні десятиліття, загостривши історично-суспільні стереотипи стосовно східного сусіда – українця, реанімувавши травматичну історичну пам'ять суспільства і тим самим, розпалюючи міжнаціональну неприязнь [3, с. 369].

Наведемо ще один приклад, фільм «Волинь» відкриває епіграф – слова Я. Залеського «Жертви Волині були забиті двічі: перший раз від сокир українців, другий – через витирання з пам'яті». Як зауважив, наприклад, сучасний польський історик А. Шептицький, це твердження не відповідає правді щодо сучасної волинської дискусії. Адже правду про Волинь, рівно як і про Катинь, замовчували в часи Польської Народної Республіки, але не після 1989 року [16].

Фільм «Волинь» за своєю скандальністю і перекрученням історичних фактів претендує на лідерство у номінації «фільм, який негативно вплинув на міжнаціональні взаємини» [10, с. 181], тим не менше, за касовими зборами фільм побив усі рекорди Республіки Польща за останні десять років [8]. Сьогодні ми можемо назвати сотні монографій та наукових статей з проблем українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни, а якщо врахувати публіцистичні матеріали, то цей перелік буде становити тисячі публікацій, але, нажаль, мусимо констатувати, що історики не мають такого впливу на формування простору спогадів як політики, митці чи публіцисти.

І, хоча, в Україні фільм В. Смажовського «Волинь», одразу після його виходу на широкий екран, було заборонено до демонстрації, а польське суспільство, у головній своїй масі, з фільмом ознайомилося. Соціологічні дослідження засвідчили, що після кількох місяців прокату кількість поляків, які змінили своє ставлення до українців із позитивного чи нейтрального на негативне різко зросла.

Соціологічні опитування, які постійно проводять у Польщі різні соціологічні центри, засвідчують регулярне і стабільне збільшення відсотку тих громадян, які стверджують свою обізнаність щодо волинських подій [5, с. 11–12]. Щоб не бути голослівним варто навести результати Центру опитувань суспільної думки (Centrum badan opinii społecznej) та Осередку вивчення громадської думки (Ośrodek Badania Opinii Publicznej), які фіксують постійне зростання відсотку осіб, які бодай мінімально обізнані про події українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни [19; 13; 18].

[6].

Отже, за даними опитувань, серед поляків станом на 2003 рік відсоток тих, хто нічого не знав про події міжнародного протистояння на Волині у роки Другої світової війни складав 49% респондентів [1, арк. 94], а у 2013 році – таких було вже 31%. Добре обізнаних із проблемою у 2003 році нараховувалося 14% від опитаних, а у 2013 році, відповідно – 28%. Після перегляду фільму «Волинь», кількість польських глядачів, які сприйняли його із захопленням сягнула 43%, а ще 21% – склали ті, хто дуже схвально відгукнувся про фільм [15].

У цьому світі, абсолютно погоджуємося із думкою історика О. Каліщук, яка вважає, що навряд чи можна погодитися з думкою тих, хто твердить, що кількість запобіжників, вмонтованих у картину, є достатньою щоб запобігти зростанню антиукраїнських настроїв. Переваження позитивних та захоплених рецензій у польському медіапросторі та високий відсоток позитивних оцінок глядачів лише підтверджують ці побоювання [5, с. 22].

Фінал кінофільму «Волинь» – не в самому кіно, а у сенсі його значення не обмежується художньою цінністю, надто очевидним є політичний підтекст цієї широкоформатної стрічки. В.Смажковський у своїх інтерв'ю декларував прагнення зняти стрічку, яка стане містком, а не муром між двома сусідніми народами, ініціювати активний діалог між українцями та поляками щодо волинських подій. Проте, ми маємо радше твір, який звертається до шкідливих стереотипів та формує викривлене уявлення про історичну правду. Він не спонукає до пошуків відповіді на запитання: чому так сталося? Адже автори стрічки намагаються у однозначний спосіб потрактувати надзвичайно дражливу та делікатну сторінку українсько-польських відносин. У фільмі той страшний історичний період зображено не як трагедію усіх звичайних людей, а як драму польського народу, на якого крім окупантів зовнішніх накинута ще й ті, кого вони вважали братами. Причому саме вони виявилися чи не найлютішими душогубами [9, с. 101].

Зроблена вище, розлога характеристика фільму «Волинь», на думку авторки, надзвичайно яскраво ілюструє у який спосіб, за допомогою кіно, відбувається коригування історичної пам'яті у сучасній Польщі та формування суспільно-історичних стереотипів поляків щодо українців і доведено, що історія стає предметом політичних спекуляцій, загострюючи міжнародні взаємини. Наслідком такої політики пам'яті стають так звані «війни на могилах», напади на українських студентів та заробітчани у Польщі, що в останні роки стали нерідкішим явищем, розпалювання міжнародно неприємні.

Таким чином, напрашується висновок про те, що історична пам'ять та пов'язані із нею суспільно-історичні стереотипи в сучасному польському суспільстві по відношенню до східних сусідів українців є досить живучим і дражливим елементом національної історичної пам'яті, який, до того ж, є надзвичайно чутливим до політичних змін. Впродовж 90-х років ХХ – початку ХХІ століття обидва сусідні народи, їх політична еліта, наукова громадськість яскраво продемонстрували, що можна досить успішно співпрацювати у справі подолання негативного історичного спадку у міжнародних взаєминах, а це у свою чергу нормалізує та розвиває двосторонні відносини, як на політичному, так і на міжлюдському рівні. Нажаль, наведені приклади сучасного польського художнього та документального кіно продукту різко дисонують із спробами міжнародного примирення та порозуміння, що робилися у попередні десятиліття.

Література:

1. Archiwum Aktów nowych w Warszawie. Zesp. Zesp. Roczne plany sprawozdania. Sprawozdania statystyczne za 2001–2003. Sygn. 17.
2. Бабакова О. Кіно розбрату: Чим «Волинь» корисна, а чим небезпечна для польсько-українських відносин. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/10/6/7055456> (дата звернення: 8. 04.2021 р.).
3. Добржанський О. Еволюція суспільно-історичних стереотипів у сві домості українців та поляків на прикладі опіки над місцями національної пам'яті. *Україна-Польща: історичне сусідство* : Матеріали міжнародної наукової конференції 19–20 травня 2017 р. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 365–370.
4. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/810Zashkilniak.pdf> (дата звернення: 6.04.2021 р.).
5. Каліщук О. «Волинь»: війна пам'яті чи кіномистецтво? Українсько-польські відносини на Волині у Східній Галичині у роки Другої світової війни у сучасному суспільному дискурсі (на прикладі фільму Войцех Смажовського). Луцьк : Терези, 2016. 40 с.
6. Каліщук О. «Волинь»: роздуми історика URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2029-oksana-kalishchuk-volyn-rozdumu-istoryka?fbclid=IwAR2ciuuaxafjkqurfgoe2czjet> (дата звернення: 18. 04.2021 р.).
7. Киридон А. «Історична пам'ять» у просторі політики пам'яті. *Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал*. № 1(64). Вінниця, 2019. С. 45–53.
8. Польський фільм «Волинь». URL: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/10/161008_wolyn (дата звернення: 08.04.2021 р.).
9. Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 368 с.

10. Стрільчук Л. Історична пам'ять українців та поляків: пошук шляхів примирення чи привід до конфлікту? *Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця, 2018. С. 176–183.
11. Kalishchuk O. Volyn tragedy in cinema and theatre. *Схід. Аналітично-інформаційний журнал. Історичні науки*. 2019, березень-квітень. № 2(160). С. 11–17.
12. Połaski K. «Wołyń». Emocjonalnie wycieńczające kino URL: <http://www.telemagazyn.pl/artykuly/wolyn-emocjonalnie-wycienzczajace-kino-recenzja-53060.html> (дата зверненн: 8. 04.2021 р.).
13. Rocznicza zbrodni na Wołyniu – pamięć i pojednanie. Komunikat z badań. Warszawa, lipiec 2003. URL: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2003/K_117_03.PDF (дата звернення: 18. 04.2021 р.).
14. Sobolewski T. «Wołyń» to wielki film. Zło jak namalowane. URL: <http://wyborcza.pl/7,75410,20738114,wolyn-to-wielki-film-zlo-jak-namalowane-sobolewski.html?disableRedirects=true> (дата звернення: 8. 04.2021 р.).
15. Sonda Histmag.org 16-30. X. 2016 r.: film «Wołyń» oceniam na... URL: <https://histmag.org/Sonda-Histmag.org-film-Wolyn-oceniam--na-14181> (дата звернення: 3. 11.2021 р.).
16. Szeptycki A. Trudny film o trudnej sprawie. URL: <http://new.org.pl/2714,post.html> (дата звернення: 6. 11.2021 р.).
17. Wołyń – zapis zbrodni. URL: <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=4222929> (дата звернення: 6.04.2021 р.).
18. Wołyń 1943–2003. Sondaż zrealizowano w dniach 5–7 lipca 2003 r. Warszawa, lipiec 2003 r. URL: http://tnsglobal.pl/archiv_files/071-03.pdf (дата звернення: 18. 04.2020 р.).
19. Wołyń 1943. Komunikat z badań. Warszawa, lipiec 2008 URL: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_110_08.PDF (дата звернення: 8. 04.2021 р.).